

BALMONTOVA KONCEPCE SLOVANSKÉ DUŠE

DANUŠE KŠICOVÁ

Když se člověk ocitne v emigraci, přemýšlí více než kdykoli dříve o své identitě. Ruskému symbolistickému básníkovi Konstantinu Dmitrijeviči Balmontovi (1867–1942) se to stalo dvakrát – po revoluci r. 1905, kdy žil ve Francii až do amnestie r. 1913, a po Říjnové revoluci, kdy se již návratu nedočkal. Zatímco za svého nepokojného mládí objezdil téměř celý svět, vrhal se s neobvykou houževnatostí do studia nejrůznějších kultur od Egypta přes Mexiko, Střední Ameriku až po Irán, Indii, Čínu, Japonsko, Oceánii a středním obloukem zpět do dávné Hellady, Bretaně a Skandinávie,¹ za své druhé teskné emigrace začal objevovat kulturu slovanských národů. Překládal sice již dříve z polštiny, kterou znal od mládí, teprve ve své šedesátce se však začal učit česky, charvátsky a bulharsky, aby mohl překládat poezii těchto zemí.² Svoje překlady již od mládí vždy komentoval vlastními lyrickými esejemi, jež jsou jakými vstupními branami do zahrad jeho duše. Prakticky v téže době – na přelomu 20. a 30. let – píše úvodní stati ke knihám, jež spojuje nejen obdobný incipit, ale i shodná koncepte slovanské mentality. Knihu lyrických esejí *Duchovní souručenství (Součastije duš)*³ uvozuje studií *Co dávají světu Slované? (Čto dajut miru slavjane? Le Bouscat, 9. ledna 1929)*. Antologii české literatury uvádí článek, nesoucí též název jako celý soubor – *Duše Českých zemí (Duša Čechii, Capbreton, 11. dubna 1930)*.

Na otázku, kterou si položil v knize určené pro Balkán, odpovídá lakonicky, že Slované dávají světu duši. Nepopírá tím, že by ostatní Evropané duši neměli. Zdůrazňuje však, že si ji ponechávají sami pro sebe, že z ní snad jenom kousek udrolí pro své nejbližší, zatímco Slované dávají vše z plného srdce a přesto jim duše zůstává „bohatá, hluboká, nepochopitelná, lesní pramen, studna v poušti, pole neorané, první brázda v jarní orbě, kolem níž se ze všech stran slétají polní havrani s dlouhými zobci v tom svěžím vánku, vnu-kajícím laskavé myšlenky, zatímco shora křížuje orbu zlatými parsy z te- kutého zlata Slunce.“⁴ A právě pro tuto svoji schopnost dávat se cele a beze zbytku zakoušeli podle Balmontova názoru Slované tolikrát porobu. Na rozdíl od toho defetistického, nyní tolikrát opakovaného tvrzení, že život v pe-

¹ Srov. Balmontovy překlady poezie těchto zemí *Zovy drevnosti. Gimny, pesni i zamysly drevnich*. Berlin, Slovo 1923.

² Zolotoj snop bolgarskoj poezii. Sofie 1930. *Duše Českých zemí*. Brno, MU 2000.

³ K. D. Bal'mont, *Součastije duš*. Sofija, Džržavna pečatnica 1930.

⁴ K. D. Bal'mont, *Čto dajut miru slavjane? Tamtéž, 3, přel. zde i dále D. K.*

riodicky se opakujících okupacích nás duševně nahlodal, Balmont vyjadřuje přesvědčení, že právě tyto tvrdé zkoušky Slovanů zocelily. Vždyť odtud čerpal zdroje slovanský folklor, pro nějž Balmont nalézá období jedině ve zpřizněné Litvě, jejíž lidové slovesnosti věnuje rovněž pozornost. Skutečnost, že staletí poroby nezbavilo Slovanů jejich jazyka a kultury, Balmont dokládá citacemi bulharských a charvátských lidových písní, jež podle jeho názoru zcela zastihují i znamenité verše Goethovy. Ve studii uvozující antologii *Duše Českých zemí*, za jeho života nevydanou, pak dodává: „Když jsem přemýšlel o osudech Slovanů, tak často zkoušených, napsal jsem o nich báseň:

Slovanům

Rus, Čech a Lech i Srb jsou čtyři bratři –
uprostřed lesů, polí, rovin a hor,
v stoletých mlhách zní osudový chór:
Bulhar, Slovák i Charvát k nim také patří.

Jsem Slovan a z bohatého rodu
v mé přízni je i syn litevských blat.
Můj bratr nosí hrdý majestát
a jiný okovy, jež strhne za pochodu.

Každý z mé rodiny mi něco dal –
mou odvahu i píseň na mých rtech,
do mých gest vítr z polí vál.

Jan Hus mně kdysi v dětských snech
zářivý oheň v srdci vzňal.
Symbolem Slavie je duše v plamenech.

Lidská mysl střeží mezi svými nejdražšími poklady dva skvosty, představující dvě životní cesty duše. Tyto drahokamy jsou dvě slova – Svoboda a Vysvobození. Nahlédněte do duše francouzské nebo anglické. Pečlivě si ji prohlédněte. Uvidíte, že jejím nejcennějším klenotem je Svoboda. Přibližte se k duši slovanské. Nahlédněte do ní pozorně. Uvidíte, že perlou v její koruně je Osvobození. Zřejmě proto my, Slované, neseme po staletí náš úděl a ne bojíme se našich okovů, jež nám často nasazuje naše vlastní neopatrnost. Žije v nás skálopevné přesvědčení, jež nás nikdy neopouští, že i ta nejtěžší pouta budou zlomena a přervané řetězy zazvoní o zem. Rádi slyšíme, když se bije na poplach. Vychutnáváme ten výstražný zvuk, protože nám oznamuje právě ono „Osvobození“!⁵

⁵ K. D. Bal'mont, *Duša Čechii*. Tato studie tvoří úvod knihy Balmontových esejí a překladů *Duša Čechii v slove i dele*. Dvojjazyčné komentované vydání této publi-

Týž název jako kniha poetických esejí *Duchovní souručenství* nese i jedna z črt, zařazených do uvedeného sborníku. Byla napsána o Štědrém dni r. 1928, kdy osamělý básník vzpomínal, jak jej kdysi za chudého moskevského mládí zaujala téhož dne povídka švédské autorky Matildy Roos o hračce, již koupil osamělý kolemjdoucí chudému chlapeci, lítostivě nahlížejičímu do hračkářského krámu. Balmont tuto vánoční povídku tehdy přeložil a tím začala jeho překladatelská dráha. Symboliku lidské účasti pak básník dokládá překladem básní několika slovanských autorů. Jako prvního cituje Josefa Pelíška, s nímž se seznámil za svého pražského pobytu. Jeho báseň *Oasy* jej zaujala svou prostotou a otevřeností, s níž přijímá život s jeho tíží i malými radostmi. Tak zní úvodní i závěrečná sloka, tvořící jakýsi refrén:

Já vím, vy víte:
život je zlý
a lidé horší jsou.
Někdy však u cest našich
oasy rozkvetou.

(1923)⁶

Zrcadlový odraz duše, toužící po vzájemnosti, Balmont nachází ve sbírce polského básníka Boleslawa Leśmiana *Sad rozstajny*. V jeho básni *Szmer wiosel (Záběr vesel)*⁷ nachází klíč ke vzájemnému pochopení, podobně jako v prosté srbské písni *Spravedlivý člověk*.⁸ Balmont, pro něhož bylo básnictví životním posláním, věří v magickou sílu slova. Potvrzení nachází v bulharském přísloví „Dobré slovo železná vrata otvírá“ i v pořekadle „slovo není střela, ale srdce může proklát“. Symbolem vzájemného pochopení se mu pak stává bulharská lidová píseň *Bělení prádla*.⁹ Stesk z marného očekávání

kace připravila D. Kšicová. Brno, Masarykova univerzita 2000. Úvodní část studie *Duše Českých zemí*, přel. D. K.

⁶ Josef Pelíšek, *K životu*, 1926, s. 86–87. Josef Pelíšek (1889–1969) – básník a překladatel jihoslovanské, lužickosrbské a ruské poezie. Autor tří básnických sbírek, v nichž bývají shledávány impulsy Sládkovy a Macharovy. Balmont volí své překlady ze třetí z nich *K životu*, jež je mu slovanskou a proruskou orientací nejbližší.

⁷ Boleslaw Leśmian (vl. jm. Lesman, 1877–1937), autor čtyř básnických sbírek symbolistického, expresionistického až surrealistického ladění. Po citované prvotně *Sad rozstajny* vydává sbírky *Ląka* (1920), *Napój cienisty* (1936) a *Dziejba leśna* (1938). Je autorem teoretických prací o rytmu. Překládal Poeta, který mu byl blízký svou paradoxní obrazností, vedoucí až k absurditě. V současné době je Leśmian pokládán za jednoho z největších polských básníků, jehož význam bývá srovnáván s R. M. Rilke a T. S. Eliotem. Sr. Anna Nasilowska, *Trzydziestolecie 1914–1944*. Warszawa, PWN 1999, 102–108 aj. práce.

⁸ Srov. sb. Vojislava Jovanoviće *Srpske Narodne Pesme*.

⁹ Nalezl ji ve sbírce Emanuila Dimitrova (Popdimitrova) *Samodivi*.

nepřicházejícího štěstí, jež zachycují verše litevského básníka Ljudase Gira *Rok za rokem letí*,¹⁰ dovede Balmontovi zaplašit charvátská lidová píseň o slavíkovi, který se rozezpíval až usedl na keř, poté co ho vypustili lovci, když pochopili, že v zajetí zpívat nedovede.

Na českou poezii si Balmont vzpomněl v eseji *Na vrcholcích Plevna (Na vysotach Plevny)*, napsané pod dojmem pobytu v Bulharsku.¹¹ Líčí v ní svoji třítýdenní návštěvu Sofie a výlet do Plevna, který odtud podnikl ve vojenském autě v doprovodu dvou básníků – Bulhara Emanuila Popdimitrova,¹² Rusa A. M. Fjodorova¹³ a své ženy Jeleny Konstantinovny.¹⁴ Balmont líčí setkání s někdejší účastníkem rusko-turecké války, za níž v Plevnu zahynulo mnoho ruských dobrovolníků – chlapců i dívek. Tento statečný člověk Stojan Zaimov,¹⁵ jemuž se podařilo uprchnout z tureckého zajetí před jistou smrtí, uctil památku padlých velmi svérázně. Na stránkách v okolí Plevna, kde byly nejtvrďší boje, vysadil kvetoucí slavičí háj. Noc, již Balmont strávil v Plevnu, oslavil překladem *Písně* Antonína Sovy, kterého pokládal na nej-

¹⁰ Ljudas Gira (1886–1946) – litevský básník a spisovatel, využívající ve své tvorbě folklorních podnětů. Některé jeho básně zlidověly. Psal symbolistická dramata. Za války psal básnické sbírky protestující proti násilí. Překládal do litevštiny A. Puškina, T. Ševčenka aj.

¹¹ K. D. Bal'mont, *Na vysotach Plevny. U Stojana Zaimova – v plenu*. In: Týž, *Současťie duš*. Tamtéž, 82–93.

¹² Emanuil Popdimitrov (1885–1943), bulharský symbolistický básník. Přednášel na Sofijské univerzitě. Před první světovou válkou vydal několik sbírek mysticko-náboženské orientace (např. *Smuteční vrby – Plačušti vārbi*, 1914). V meziválečné době psal občansky angažovanou poezii. Pod vlivem Andreje Bělého vznikla jeho poema *Rusko (Rusija)*, 1920). Kriticky je zaměřena i jeho poema *V zemi růží (V stranata na rozite)*, 1939). Je autorem studií o francouzském symbolismu a bulharské poezii. Balmont jej charakterizoval jako „básníka něhy a niterného prozření“.

¹³ Aleksandr Mitrofanovič Fedorov (1868–1949), ruský spisovatel, jenž žil od r. 1920 v emigraci v Sofii. Autor prózy, veršů i dramát. Psal povídky v duchu A. P. Čechova a Ivana Bunina, jenž měl vliv i na jeho verše (*Sonety*, 1911). Psal romány ze života umělců (*Priroda*, 1906, *Jego glaza*, 1913), o hladomoru v Povolží (*Zemlja*, 1905), knihy cestopisných črt (*Na vostok*, 1904, *Za okean*, 1909). V Bulharsku vydal v ruštině *Antologii bulharské poezie* (1924). Překládal do ruštiny W. Shakespeara, E. Rostanda, A. Tennysona aj.

¹⁴ Jelena Konstantinovna Balmont-Cvetkovskaja (1880–1943), třetí žena K. D. Balmonta. Byla matkou jeho dcery Mirry (1907–1970) a oddanou manželkou za revoluční básníkovy emigrace (1920–1942). Básníka přežila jen o rok a je pochována spolu s ním na hřbitově v Noisy-le-Grand u Paříže.

¹⁵ Stojan Zaimov (1853–1932), bulharský spisovatel, jenž získal vzdělání v Rusku. Vyznamenal se v protitureckém odboji a byl proto vězněn. Zemřel v Plevnu tři roky po Balmontově návštěvě Plevna.

většího českého lyrika.¹⁶ Tutéž báseň, kterou Balmont zařadil i do své črty *Mistr hudebních nálad*, posléze přebásnil zřejmě s použitím Balmontova překladu někdejší Balmontův souputník do Plevna, bulharský básník Emanuel Popdimitrov.¹⁷ (Balmont jej jmenuje ve své cestovní črtě Dimitrov.) Rukopis tohoto překladu se dochoval v sofijském Literárním archivu. Text básně mi poskytla bulharská kolegyně z Velikého Tärnova, docentka Margarita Kanadirska. I to je doklad duchovní vzájemnosti, nezbytné pro jakoukoli tvůrčí činnost.

Za kladné rysy Slovanů tedy Balmont pokládá srdečnost, otevřenost, schopnost soucitu a vůbec citovost, kterou mnohdy postrádá v západním civilizovaném světě. To vše je skryto v Balmontově pojetí „duše“. Taková citovost se podle Balmonta utvářela v dobách staleté poroby – za tatarského jha v Rusku, tureckého na Balkáně, německého v Habsburské říši. Balmont si je však vědom i velkých nectností Slovanů. Je zajímavé, jak výrazně se ve své charakteristice shoduje se zakladatelem české historiografie Františkem Palackým. V úvodu ke svým *Dějínám národu českého* Palacký píše s notnou dávkou idealizace slovanských vlastností, pro dobu obrozenskou charakteristickou: „O povaze, obyčejích a způsobu života starých Slovanův chvalně mluví všickni souvěcí spisovatelé, jak Řekové, tak i Němci. Bylíť národ pokojný, pilný, dobrosrdečný a neošemetný; hostinností šetřivali až přes míru; k zajatým a cizincům vlídněji se mívali, než za věků oněch jinde vídáno; avšak i svěhlaví, a proto vždy nesvorní jsouce, vášní svých na uzdě držeti neuměli.“¹⁸ Balmont je přesvědčen, že někde v podtextu staletých slovanských antagonismů je ignorance a téměř naprostá neznalost jazyků, historie a kultury druhých slovanských národů.

V tomto směru je Balmontův postřeh aktuální dodnes. Východisko Balmont spatřuje ve vzájemném pochopení a toleranci. I v tom se shoduje s Františkem Palackým a jeho hodnocením historického vývoje národů, při němž „...Slabý hynul dotýkaje se silného, a silný podléhal opět silnějšímu; avšak síla duchovní a mravní vítězívala konečně nad tělesnou.“¹⁹ Potvrzení takové víry Balmont nachází opět v poezii. Překládá verše bulharského

¹⁶ Překladem této básně zakončil esej *Na vysotach Plevny*, napsanou ve Francii (Le Bouscat, Gironde) 23. června 1929.

¹⁷ Svědčí i tom táž datace a místo vzniku ve Francii, jak je tomu v Balmontově eseji, kterou autor poslal k otištění do Bulharska spolu s ostatním rukopisem knihy *Současťije duš*. Srov. rukopis Popdimitrova překladu Sovovy básně, otištěný v příloze.

¹⁸ F. Palacký, *Dějiny národu českého*. Praha, B. Kočí 1907, 23. Proložila D. K.

¹⁹ Tamtéž, 7.

básníka N. V. Rakitina,²⁰ s nímž se seznámil a sblížil v Plevnu. Jeho básně *Sluneční kolébky a Bard* (v Balmontově překladu *Solnečnyje ljučki a Žrec*) korespondují s Balmontovým vitalistickým okouzlením sluncem a s jeho vírou v moc básnického slova, v němž jeho zpřízněný bulharský básník nachází oporu v životě plném nepochopení.

S citem pro vzdušnou symboliku verše Balmont tlumočí slavnou Popdi-mitrovovu báseň *Laura*,²¹ hudebností a tajuplností blízkou Verlainovi, Sovovi i Balmontovi. Poezií sněhové bouře báseň evokuje analogické verše Alexandra Bloka a jeho pobratima Andreje Bělého. Takové je v Balmontově podání duchovní souručenství lidí dobré vůle. V tomto směru slovanská otázka přerůstá u Balmonta do polohy obecně lidské.

Příloha

Antonín Sova

Píseň

To byla noc horká, podzimní, k žluti stromů
se zpožděné léto shýbá,
jak přehlíželo by, v dálku kdo zašel, kdo
v tichém domu
si mladou ženu líbá.

Co lásek mladých vonělo růžemi v jaře
a co jich ztroskotalo
a co jich mluvilo zklamáním moudře a staře,
když poznání listů odervalo.

A kdo tu zbyl sám, když žloutnou listy a trávy
a má-li sílu se vyhojit z ran a žele ?
Kdo oderván cítí se, tím více by ucítil žhavý
polibek na svém čele ?

²⁰ Nikola Vasilev Rakitin (1885–1934) bulharský realistický básník a spisovatel bulharského venkova. Jako absolvent Sofijské univerzity působil posléze jako gymnaziální profesor a správce muzea v Plevnu. Je autorem dvanácti básnických sbírek, jež vydával od r. 1909 do třicátých let, kdy za záhadných okolností zahynul pod koly vlaku na trase Sofie–Plevno. Z jeho tvorby lze jmenovat *Černomořské léto* (*Černomorsko léto*) nebo *Dunajské sonety* (*Dunavski soneti*).

²¹ Srov. Balmontovu esej *Na vysotach Plevny*. O. c. 82–93.

Kdo najde si znovu, co jednou se najítí může,
by stačilo k žití i k smrti ?
To byla noc horká, podzemní. Poslední růže
v svých prstech tiskne a drtí.

(*Rozjímání ranní i navečerní. Krvácející bratrství. Spisy A. Sovy, sv. 12, 1920, s. 96.*)

Překlad K. D. Balmonta

Песня

То была ночь горячая, осенью, лист - как из золота кованный,
Точно лето, на час запоздавши, прошло стороной
И глядело из далей, кто в дом там зашел, зачарованный,
Целоваться с молодою женой.
Сколько чувств молодых по васне благовонными розами встретились,
Сколько их, что обломками палп потом,
Сколько их постарев, словно трауром мудрым, отметились,
Все познавшим, оторванным, блеклым листом.
А когда кто остался один, с пожелтевшими чахлыми травами,
Есть-ли сила в нем вылечить боль, сожаления, бред?
Кто оторван, но с теми же чувствами, в осень не ржавыми,
Как бы взял он лицом поцелуи, которых уж нет?
Кто найдет себе снова одно, что, быть может, найдется певучее,
Что для жизни и смерти хватило б, как спевшийся полностью стих?
То была ночь горячая, осень последние розы пахучие
Все измяла в заломленных пальцах своих.

(K. D. Balmont, *Музыкант настроения. Антонин Сова. In: Tůž, Duže Českých zemí. Brno, Masarykova univerzita 2000.*)

Úvodní sloka z překladu Emanuila Popdimitrova

Песен

Беше нош есенна, знойна, с листа златоковани -
Сякаш лято, едва закъсняло, по пътя минува.
И гледа тъжно, кой там в прозорци зачаровани
С прекрасната млада жена се целува.

